

Н. І. Гражевська

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ІНСТИТУЦІЙНО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЕКОНОМІК

У статті розкрито суперечності між глобальною природою сучасних світогосподарських процесів та існуючими інституційно-організаційними механізмами їх урегулювання. Доведено необхідність вдосконалення інституційно-організаційних механізмів глобалізації трансформаційних економік на основі розширення сфери глобального управління з мікро- та мезорівня (ТНК та їхні мережі) до макро- та мегарівня (міждержавні організації та наднаціональні регулюючі структури інтеграційних утворень).

Ключові слова: інституційно-організаційні механізми; глобалізація; трансформаційна економіка; глобальна системна трансформація; саморозвиток капіталу.

Згідно із синергетичним підходом, глобальна системна трансформація, пов'язана з руйнуванням традиційного інституційного середовища, радикальною зміною політичних і соціально-економічних структур, функцій та взаємозв'язків, призводить до зростання ентропії (міри непорядкованості) світової економіки, породжуючи небезпеку її незворотної деградації, яка загрожує основам нормальної життєдіяльності соціуму.

Таким чином, глобалізація економіки сама по собі є небезпечною, оскільки поява нової якості світогосподарського розвитку завдяки дії механізму самоорганізації відбувається повільно і може відставати від процесів занепаду. За цих обставин виняткового значення набуває негентропійна складова глобалізаційного процесу, що формується за рахунок створення (привнесення ззовні) нових якісних елементів і зв'язків. Відтак дослідження інституційно-організаційних механізмів глобалізації трансформаційних економік набуває важливого теоретичного та практичного значення в контексті забезпечення їхнього ефективного розвитку на основі розширення сфери глобального управління з мікро- та мезорівня (ТНК та їхні мережі) до макро- та мегарівня (міждержавні організації та наднаціональні регулюючі структури інтеграційних утворень).

Низка наукових проблем, пов'язаних з глобалізацією економіки є предметом дослідження багатьох визнаних вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема, В. Базилевича, О. Білоруса, Дж. Бхагваті, А. Гальчинського, А. Ельянова, М. Кастельса, Л. Клайна, Г. Колодки, П. Кругмана, Дж. Ліпські, Д. Лук'яненка, В. Новицького, М. Обстфельда, Ю. Пахомова, О. Плотнікова, В. Сіденка, Дж. Стігліца, Дж. Тобіна, А. Філіпенка, Ю. Шишкова та ін.

Водночас до цього часу серед науковців немає єдності в розумінні взаємозв'язку та взаємодії ендегенних та екзогенних чинників посткому-

ністичних трансформацій, шляхів та механізмів подолання суперечностей між глобальною природою сучасних світогосподарських процесів та існуючими інституційно-організаційними механізмами їх урегулювання. Водночас для перехідних економік нового типу, які функціонують у несприятливих умовах поглиблення нестійкості світогосподарської системи та прискореного входження до структур вже сформованих економічних зв'язків, зазначені проблеми є пріоритетними напрямками наукових досліджень та практичної діяльності, що і визначило мету та завдання даної статті.

Загально визнано, що в основі процесів виникнення, розвитку та трансформацій складних економічних систем лежить діалектичний взаємозв'язок процесів їхньої організації та самоорганізації. Організація передбачає узгодження та впорядкування наявних структур шляхом їхньої ієрархізації, мінімізації різноманітності задля підвищення стійкості функціонування системи. Самоорганізація, як джерело креативності, ґрунтується на нестійкості, нерівноважності, зростанні різноманітності економічних систем як джерелах їхнього розвитку. При цьому взаємодія організаційних та самоорганізаційних засад трансформаційних процесів є нерівноважно нелінійною і, як правило, асиметричною, у той час як ступінь її гармонійності визначає прискорення чи вповільнення соціально-економічних перетворень.

На думку автора, в основі самоорганізації ринкових економічних систем і глобальної економіки в цілому лежить саморозвиток капіталу. Організаційна та управлінська складові трансформаційного процесу виявляються в діяльності держав, громадських та наддержавних організацій, які здійснюють регулюючий вплив на процеси суспільних перетворень за допомогою узгодження, координації і впорядкування взаємодії підсистем та елементів різнорівневих соціально-економічних систем [5, с. 256].

Варто зауважити, що як самоорганізуючий та системорозвиваючий чинник ринкової економіки капітал відіграє активну роль в інтенсифікації процесу глобалізації, що в свою чергу сприяє радикальній модифікації необхідних та достатніх умов його самовідтворення. Зазначені трансформації пов'язані з такими провідними тенденціями:

– формування «глобального» капіталу, який має позатериторіальну, наднаціональну природу та керується власними інтересами, що часто не збігаються зі стратегіями розвитку держав, на території яких він функціонує. Зауважимо, що безпосередніми суб'єктами процесу становлення та розвитку синергійних взаємозв'язків глобальної економіки є транснаціональні корпорації, які формують глобальний відтворювальний контур, здатний до саморегулювання. На думку сучасних дослідників, саме в межах інтернаціоналізованих відтворювальних ядер формується світовий дохід, боротьба за перерозподіл якого перетворюється на стратегічний орієнтир функціонування національних економік на світовій арені [7, с. 216];

– перетворення мереж на базову організаційну форму глобального капіталу. Йдеться про те, що саморозвиток капіталу породжує попит на новий вид організації — гнучкі мережі бізнесу, які характеризуються відсутністю ієрархії структур та яскраво вираженими координаційними і коопера-

ційними відносинами, що базуються на високому ступені довіри. На думку відомого дослідника проблем глобалізації М. Кастельса, мережева логіка тягне за собою появу соціальної детермінанти вищого рівня, за якої влада структури виявляється сильнішою за структуру влади [6, с. 195]. При цьому мережева структура є оптимальною для прийняття рішень у незначеному середовищі внаслідок відкритості для інновацій, високої динамічності та адаптивності. За цих обставин доступ до глобальних мережевих структур капіталу, управління та інформації є важливим чинником продуктивності та конкурентоспроможності сучасних економічних систем;

– інтенсивний розвиток фінансового капіталу, оборот якого значною мірою замкнений на самому собі внаслідок віртуалізації світових ринків, які використовують новітні інформаційні технології та породжені ними нетрадиційні фінансові інструменти. При цьому світові фінанси розширюються на реальні, які опосередковують глобальний процес відтворення, та віртуальні, що мають спекулятивне походження і є відособленими від реальних відтворювальних циклів. Зауважимо, що нині в світі сформувалась така система перерозподілу фінансових ресурсів, за якої менш ризиковий капітал абсорбується найбільш розвиненими країнами світу, а спекулятивний, з більш високою нормою прибутку, спрямовується у країни з транзитивною економікою;

– розвиток новітніх форм капіталу (інтелектуального, людського, соціального), еволюція яких визначає майбутнє людства. На думку сучасних дослідників, стрибкоподібний макробіфуркаційний перехід країн Заходу від індустріального до постіндустріального суспільства сприяє утвердженню у ролі провідного чинника економічного зростання нагромадження, вдосконалення та ефективного використання знань, досвіду, умінь, здоров'я та рівня інтелектуального розвитку людини. Капітал все більшою мірою фінансує динаміку цієї прогресивної тенденції та все ефективніше використовує зростаючі якості людського ресурсу для власного самооновлення та саморозвитку.

Аналіз засвідчує, що саморозвиток капіталу як провідного чинника самооновлення та прискореної еволюції сучасних соціально-економічних систем, системоутворюючої структури глобальної економіки істотно змінює порогові критерії державності та незалежності перехідних економік. Йдеться про значні труднощі в національно-державному регулюванні, які свідчать про неспроможність держав трансформувати економіку на національному рівні у відриві від світових господарських процесів і стану міжнародної кон'юнктури. Характеризуючи сучасну неоліберальну модель глобалізації, науковці звертають увагу на те, що впливові міжнародні організації, створені за взаємною згодою держав та глобального капіталу, здійснюють скоординований тиск на власні уряди та незалежні держави з метою знищення або обмеження всього того, що може уповільнювати вільний рух капіталів чи перешкоджати свободі ринкової економіки. Таким чином, виявляється, що слабка держава — це якраз та держава, яку потребує новий світопорядок для свого зміцнення та відтворення, — роблять висновок дослідники [2, с. 56].

У зв'язку із цим зауважимо, що з погляду лінійної логіки цілком слухним є висновок щодо заміщення національно-державної будови економічної системи її глобальною організацією. Однак, як уже зазначалося, сучасні економічні системи є складними, нелінійними структурами, еволюція яких не може розглядатися крізь призму традиційних підходів. Слід взяти до уваги, що глобалізація не лише уніфікує та гомогенізує світовий економічний простір на основі новітніх чинників економічного зростання, але й збагачує, урізноманітнює моделі та типи економічного розвитку внаслідок трансформації національно-державного структурування економіки. Ідеться також про те, що:

– в умовах глобального економічного розвитку зберігає своє значення національно-культурний чинник, свідченням чого є функціонування автономних «етнічних мереж відносин», які не розчиняються в сучасному світогосподарському середовищі;

– основний масив факторів і стимулів світогосподарської еволюції, як і раніше, формується в межах конкретних національних економічних моделей і не компенсується механізмом глобального регулювання;

– успіхи, яких досягли окремі країни в глобальній економіці, безпосередньо пов'язані з їхньою здатністю перетворити свої національно-цивілізаційні особливості на потужний чинник глобальних конкурентних переваг.

За цих обставин важливо усвідомити, що процес глобалізації не повинен зводитися до «скасування» держави. Йдеться про ускладнення, диференціацію, наповнення новим змістом її функцій, пов'язаних із інтеграцією національної економіки в складні структури загальнопланетарного рівня. Держава в трансформаційній економіці повинна бути упорядковуючим та гармонізуючим чинником глобальних та локальних соціально-економічних перетворень. Вибудовуючи пріоритети соціально-економічного розвитку, обґрунтовуючи довгострокову стратегію суспільної еволюції та вибираючи ту чи іншу композицію з широкого спектра координаційних механізмів і регулятивних інструментів, вона покликана формувати національну модель соціально-економічних перетворень та забезпечувати її ефективну реалізацію в умовах глобалізації світогосподарського середовища.

Як уже зазначалося, неузгодженість та розбалансованість, що стали домінувати в сучасних умовах світогосподарського розвитку, загострюють проблему формування ефективного інституційного забезпечення розвитку глобальної економіки на основі розширення сфери глобального управління з мікро- та мезорівня (ТНК та їхні мережі) до макро- та мегарівня (міждержавні організації та наднаціональні регулюючі структури інтеграційних утворень). У зв'язку з цим зауважимо, що глобалізація формальних і неформальних інституцій — тривалий та суперечливий процес, який знаходить свій вияв у визнанні примату норм міжнародного права над національними, стандартизації законодавчих норм, поступовому зближенні національних правових систем, поширенні уніфікованих стандартів поведінки в різних сферах суспільного життя тощо [1].

Як відомо, інституційна система сучасної світової економіки базується на сукупності міждержавних дво- і багатосторонніх угод, правових, нормативних актів та організаційній інфраструктурі забезпечення дотримання й розвитку зазначених угод (об'єднання держав, їхніх структур (відомств), громадських організацій, національних товариств, асоціацій неурядового характеру, індивідів, які створюються для досягнення спільних цілей у різних сферах суспільного життя). При цьому до суттєвих системних вад, притаманних діяльності сучасних впливових міжнародних структур, слід віднести: недемократичний спосіб просування ліберальних глобалістських принципів; нав'язування типових схем економічної політики та нехтування національною специфікою господарського розвитку; прийняття рішень, спрямованих на захист інтересів транснаціональних компаній та правлячих еліт; бюрократизацію діяльності, надмірну формалізацію процесів прийняття рішень, інституційну інертність тощо. Так, наприклад, жорстко «обумовлене» кредитування країн із трансформаційними економіками досить часто супроводжується напруженістю та соціальними конфліктами, які загострюють проблеми розвитку перехідних суспільств в умовах глобалізації.

За цих обставин важливого значення набуває повернення до принципів багатосторонності, які, на думку фахівців ООН, були відкинута під впливом помилкової віри в саморегулювані ринкові сили. Йдеться про можливість оновлення Бреттон-Вудської угоди, в т. ч. у напрямі перегляду масштабів та умов доступу країн, що розвиваються, до ресурсів МВФ, особливо до механізмів компенсаційного фінансування, призначеного для надання допомоги в боротьбі із зовнішніми потрясіннями. Слід покінчити з нав'язуванням макроекономічних умов проциклічного характеру при наданні доступу до додаткових обсягів ресурсів та удосконалити багатосторонній нагляд, щоб забезпечити врахування можливих міжнародних наслідків національної економічної політики. Важливо координувати національні плани розвитку з міжнародною допомогою, спрямованою на підтримку національних пріоритетів. Така допомога повинна бути адаптованою до національних обмежень та місцевих особливостей і не повинна обтяжуватись висуванням надмірних умов та вимог донорів. Глобальний «новий курс» має передбачити можливість запровадження «глобального соціального мінімуму», покликаною забезпечити мінімальний рівень захищеності у відповідності з принципами Загальної декларації прав людини [8].

На думку автора, плідним щодо вирішення проблеми формування нової системи глобального регулювання є синергетичний підхід, спрямований на виявлення ролі та значення процесів самоорганізації світогосподарської системи на основі формування глобального громадянського суспільства, глобального соціального капіталу та підвищення соціальної відповідальності бізнесу. Йдеться про те, що сучасна глобальна система взаємозв'язків та взаємозалежностей формується на основі масової символічної інтеракції та спільної інформаційної культури, за умов, коли влада реалізується на рівні локальних, регіональних центрів, у яких на перший план висуваються впливові соціальні рухи та громадянські асоціації. Таким чином,

глобалізація процесів інституціоналізації сучасного світогосподарського простору тісно пов'язана з розширенням сфери впливу громадянського суспільства та зміцненням його статусу як основного суб'єкта інституційних змін.

При цьому формування системи глобальних соціокультурних цінностей і норм, здатних забезпечити зростання ефективності світової економіки, безпосередньо пов'язано з розвитком глобального соціального капіталу [9, с. 150–159]. Загострення глобальних проблем людства сприяє усвідомленню того, що домінуючі в світі суперництво та ворожнеча мають бути замінені співробітництвом та взаємодопомогою, на основі яких тільки і можливий подальший розвиток людської цивілізації. Соціальний капітал є гарантією трансформаційної та адаптивної гнучкості глобальної економічної системи. Виступаючи в ролі динамічної структури сучасної ринкової економіки, яка визначає самоорганізацію господарського життя не лише в національних, але й у глобальних межах, він поєднує дві складові: силу і надійність мережевих зв'язків та морально-етичну довіру контрагентів.

Важливо зауважити, що підвищення значимості нематеріальних факторів економічного зростання, пов'язаних з розвитком людського потенціалу, актуалізує проблему соціальної відповідальності бізнесу, який поступово переходить від одномірної, що визначається виключно критеріями ринкової раціональності, шкали цінностей до багатомірної, яка враховує економічні, соціальні та етичні аспекти підприємницької діяльності [10, с. 91]. Практика засвідчує, що інституціоналізація соціальної відповідальності бізнесу нині відбувається як на рівні окремих країн, так і в масштабах глобального співтовариства. На рівні національних економік її яскравими прикладами є введення посади міністра з корпоративної соціальної відповідальності у Великобританії; прийняття в 2002 р. закону Сарбанеса-Окслі в США, спрямованого на забезпечення в компаніях прозорості операцій та обліку, а також захист інтересів робітників і акціонерів шляхом дотримання точності та надійності корпоративної інформації; розрахунок спеціальних індексів стійкого зростання (Dow Jones Sustainability Group Index, Ethibel Sustainability Index); розробка кодексів корпоративної поведінки; впровадження критеріїв корпоративної соціальної відповідальності при оцінці інвестиційних рейтингів компаній тощо. До числа вагомих глобальних ініціатив слід віднести створення Міжнародної Ради бізнесу за стійкий розвиток, яка об'єднує більше сотні ТНК; прийняття Європейської декларації бізнесу проти соціальної ізоляції; розробку під керівництвом Генерального секретаря ООН К. Ананна Глобального компакту, учасниками якого є сотні крупних компаній, провідних профсоюзних об'єднань, правозахисних та екологічних організацій; започаткування Глобальної ініціативи корпоративного громадянства Світового економічного форуму та ін.

Важливу роль у регулюванні політики соціальної відповідальності бізнесу відіграють принципи та кодекси корпоративної діяльності: Рекомендації ОЕСР щодо діяльності багатонаціональних корпорацій, Світовий договір ООН, Декларація МОП основних принципів та прав у сфері праці

тощо. Так, наприклад, Глобальний договір ООН є добровільною ініціативою, започаткованою у січні 1999 р., яка закликає бізнес-структури до співпраці в соціальній та екологічній сферах з метою забезпечення однакового доступу всіх людей до переваг та здобутків глобальної економіки. Він ґрунтується на 10 універсальних принципах, пов'язаних з правами людини, трудовими відносинами, довіллям та боротьбою з корупцією. Нині у світі налічується понад 2400 компаній — учасників Глобального договору та 47 його національних мереж, організованих за географічним та галузевим принципами [4].

Незважаючи на те, що в короткостроковому періоді внаслідок зростання соціальних витрат конкурентоспроможність соціально відповідального бізнесу може знизитися, в довгостроковій перспективі його соціально відповідальна поведінка забезпечує відчутні економічні вигоди як окремих фірмі, так і глобальній економіці в цілому. Обстеження 500 потужних американських корпорацій показало, що економічні показники компаній, які публічно прийняли на себе зобов'язання соціального, екологічного та етичного характеру, були вдвічі кращими [4]. Водночас слід взяти до уваги, що: (1) соціально відповідальну поведінку можуть дозволити собі насамперед потужні корпорації, які мають великий запас міцності та серйозні конкурентні переваги; (2) для поширення в підприємницькому середовищі соціально відповідальної поведінки вона повинна стимулюватися як державою, так і громадянським суспільством [11].

Таким чином, формування інституційно-організаційних механізмів розвитку сучасних економічних систем у глобалізованому господарському середовищі потребує перегляду та перебудови системи міжнародних відносин на засадах загальнолюдських цінностей, формування нового світопорядку на основі демократичних міжнародних процедур та механізмів, які відповідають потребам забезпечення гідного майбутнього людства.

Література

1. Базилевич В. Д., Ільїн В. В. Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку / В. Д. Базилевич, І. В. Ільїн. — К.: Знання, 2008. — 687 с.
2. Батман Зигмунт. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / Зигмунт Батман; пер. з англ. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — 109 с.
3. Білорус О. Г. Економічна система глобалізму. — К.: КНЕУ, 2003.
4. Глобальний сайт ООН. — Режим доступу: [//www.un.org/ua/globalcompact](http://www.un.org/ua/globalcompact)
5. Гражевська Н. І. Економічні системи епохи глобальних змін / Н. І. Гражевська. — К.: Знання, 2008. — 431 с.
6. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество и культура / Кастельс М.; пер. с англ. Верпаховского Б. Э. — М.: ГУ ВШЭ, 2000. — 607 с.
7. Кочетов Э. Г. Геоэкономика. Освоение мирового экономического пространства: учеб. для вузов [для студ., обучающихся по экон. спец. и направлениям] / Э. Г. Кочетов. — М.: Норма, 2006. — XVI, 511 с.
8. Экономический и Социальный Совет ООН. Обзор мирового экономического и социального положения, 2008 год: преодоление экономической незащищенности. — Нью-Йорк, 2008. — 349 с.
9. Дискин И. Е. Социальный капитал в глобальной экономике / И. Е. Дискин // Общественные науки и современность. — 2003. — № 5. — С. 150–159.

10. Соболева И. Социальная ответственность бизнеса: глобальный контекст и российские реалии / И. Соболева // Вопросы экономики. — 2005. — № 10. — С. 91–94.
11. Dobers P., Wolff R. Competing with Soft Issue. From Managing the Environment to Sustainable Business Strategies / P. Dobers, R. Wolff // Business Strategy and the Environment. — 2000. — Vol. 9, Issue 3.

Н. И. Гражевская

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНО-ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ МЕХАНИЗМЫ ГЛОБАЛИЗАЦИИ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ЭКОНОМИК

Резюме

В статье раскрыты противоречия между глобальной природой современных мирохозяйственных процессов и существующими институционально-организационными механизмами их регулирования. Доказана необходимость усовершенствования институционально-организационных механизмов глобализации трансформационных экономик на основе расширения сферы глобального управления с микро- и мезоуровня (ТНК и их сети) до макро- и мегауровня (межгосударственные организации и наднациональные регулирующие структуры интеграционных образований).

Ключевые слова: институционально-организационные механизмы, глобализация, трансформационная экономика, глобальная системная трансформация, саморазвитие капитала

N. I. Grazhevskaya

Kyiv Taras Shevchenko National University

INSTITUTIONALLY-ORGANISATIONAL MECHANISMS OF THE GLOBALIZATION OF TRANSITIONAL ECONOMY

Summary

The article reveals the contradictions between the global nature of contemporary global economic processes and the existing institutional and organizational mechanisms to resolve them. Proved the need to improve the institutional and organizational mechanisms of globalization, the transformation of economies based on the expansion of global governance with the micro-and mesolevels (TNCs and their networks) to the macro-and megalevels (inter-state organizations and supranational regulatory structures of the integration units).

Key words: institutional and organizational mechanisms, globalization, transitional economy, the global systemic transformation, self-development of capital.